

A GORDONKA HANGJA (*Krúdy stílusáról*)

Gedényi Mihály az író születésének századik évfordulójára kiadott bibliográfiájának bevezetésében szigorúan megrója azokat, akik „a léha élet” vádjával illették, illetik Krúdyt. A jeles bibliográfus érvelése bizony elgondolkodtató, hiszen nagyon is kézzelfogható bizonyítékkal támasztja alá álláspontját: a minden elismerésre méltóan gazdag életművel. Gedényi leltára szerint Krúdynak az írói pályá 41 éve alatt 86 regénye, kisregénye, 2382 novellája, illetve kisebb elbeszélő írása, 1780 publicisztikai írása, 30 a dráma műnemébe sorolandó munkája, összesen 200 kötete jelent meg. „Ennyi munka, ilyen nagy termés után hogyan is képzelhető el, mint állandó kocsmai tivornyázó, verekedő, fiákeren Balatonfüredre kiránduló, a Felvidékre kocsikázó, dorbézoló, szerelmi kalandok hőse?” — kérdezhetjük mi is vele együtt (Gedényi 1978: 5).

Ám még Gedényinél is árnyaltabban, pontosabban — és milyen szépen! — fogalmazza meg a különös kettősséget, az önpusztító élet és a hallatlan alkotóerőt, írói felelősségérzetet feltételező életmű ellentétét, ugyanakkor elválaszthatatlan összetartozását nekrológiájában Márai Sándor (1933): „Pontosan úgy élt, ahogy neki kellett, szándék nélkül élt így, csalhatatlan ösztönnel, s amellet, hogy nyakig paskolt az életben, soha nem vett komolyan mást, mint a betűt... Író volt, akinek minden cselekedete, életrendje, minden mozdulata a betűt szolgálta. Nem lehetett olyan beteg, szegény, sorsüldözött szerelmes, italos, eladósodott, megalázott, hogy az élet szennyes dagálya kicsapjon munkaidőben az íróasztal szigetére is. A munka óráiban rend volt nála, fegyelem, tisztaság, öntudat uralkodott ebben a műhelyben.”

*

A csodálatosan gazdag Krúdy-életműnek elemzői szerint a stílus az arkhimédészi pontja. Már az írói pályát összegző első monográfia szerzője, Perkátai László (1938: 86) úgy látta, hogy Krúdynak „legnagyobb alkotása a stílusa”. Czére Béla (1987: 67) a Szindbád-novellákat jellemezve azt állapítja meg Krúdy művészetéről, hogy a „stílus egésze hordozza a leglényegesebb írói üzeneteket”. Kemény Gábor (1991: 25), napjaink jeles Krúdy-kutatója is ezekre a véleményekre rímelő gondolattal indítja egyik tanulmányát: „Ha »közvélemény-kutatást« tartanánk [Krúdy] egyre nagyobb számú rajongója között, és megkérdeznénk tőlük, hogy voltaképp mit is szeretnek Krúdyban, a legtöbben valami ilyesmit válaszolnának: a stílusát, a hangját.”

A jellegzetes Krúdy-stílus, az a bizonyos sokat emlegetett „gordonkahang” még a különösen szigorú ítéző híreben álló Schöpplin Aladárt is lenyűgözte (vö. Kemény 1991: 25): „Legjobban ... a hangja tetszett, az a mély férfias bariton, amelyben benne van az élet melancholiája, de az öröme is, gyönyörködés az emberekben és a dolgokban, és egyúttal közöny irántuk, mint magányos gordonkázó a kert bokrai mögött, aki nem játszik megszabott kottára írt dallamokat, hanem csak a maga számára fantáziál, ahogy éppen eszébe jut, s ahogy belső sugallat igazítja a kezét. Aki hallotta beszélni, az is ismeri ezt a hangot, mélységét, hangzatosságát, férfias szépségét — a beszédhang megegyezett írásainak hangjával. Ez a hang írásainak legfőbb szépsége. Maga az írásának a szépsége” (Nyugat 1933: I, 629).

Az első kérdés mindebből következően az lehet számunkra, hogy meghatározhatjuk-e a *Krúdy-stílus* lényegét. Úgy gondolom, hogy a hagyományos értelemben, azaz egy stílustörténeti kategóriával impresszionistának, szimbolistának, szecessziósnak, realistának vagy ellenkezőleg szürrealistának minősítve, besorolva (ha úgy tetszik: beskatulyázva) — nem. Meghatározható-e azonban más módon, azaz egy bővebb, de mégis általánosító érvényű és igényű leírással Krúdy stílusa? Még ezt is kétlem, mégpedig a következő főbb okok miatt: a különböző műfajok, írói

korszakok számottevő eltérései, az írók ért hatásak sokszínűsége, az egyes stílusirányzati jegyek sokszor összebogozhatatlan szimbiózisa.

Hogyan közelíthetünk akkor a Krúdy-stílushoz? Mindenekelőtt történetiségében, mégpedig a következő értelemben: csak olyan stílusjellemezés gondolható el tudományosnak, amely historikus, tehát az író stílusának változásait is feltérképezi (vö. Kemény 1991: 27). A másik módszertani alapelv a szövegelemzések középpontba helyezése lehet. A kellő érveléssel alá nem támasztott általánosító megállapítások helyett most még (mindig) a módszeres: egy-egy szempontot következetesen érvényesítő vagy éppen komplex stíluselemzésre vállalkozó szövegvizsgálatok ideje van.

E két lehetőség közül az első megközelítés fontosabb eddigi eredményeinek vázlatos szembeállítására és részben értékelő továbbgondolására, szintetizálására vállalkozom az alábbiakban.

I. A készülődés időszaka: 1892–1910

Krúdy első novellája, a *Miért ölte meg Káin Ábelt?* alig néhány nappal 14. születésnapja után jelent meg a Szabolcsi Szabadsajtó című hetilapban. Írói pályafutásának kezdetét tehát leginkább innen számíthatjuk, bár hozzá kell tennünk, hogy már korábban is jelentek meg tudósításai, riportjai.

Hosszú ideig tartott, míg Krúdy megtalálta saját hangját, azt az igazi krúdys hangot, amelyet már néhány mondat elolvasása után felismerünk. E hosszú időszak tovább is tagolódik. És bár a Krúdy-életművet a stílus felől elemzők abban mind egyetértenek, hogy az útkeresés időszaka 1910-ig tart, a belső korszakhatárok tekintetében, illetve az egyes időszakok stílusának jellemzésében már jelentős eltérések vannak.

Czine Mihály (1965: 373 és kk.) az akadémiai irodalomtörténetben, jelentősen egyszerűsítve, két további korszakra osztja az 1910-ig tartó időszakot, szerinte

- (i) 1894 és 1900 között a városi-polgári irodalom sodrában induló Krúdy írásait „naturalista-realista irányú tájékozódás” jellemzi;
- (ii) 1900 és 1911 között a „mikszaíthos tájékozódás” ideje van, az ekkori Krúdy-írásmód így jellemezhető: „megtisztult líraisága a szentimentalistától, a finomkodás eltűnik, a tekintet keményebbé válik, s az adomázó hangból nyert közvetlenséggel telítődik a stílus.”

Szabó Ede (1970: 69–70) Krúdy-monográfiájában az útkeresés időszakát szintén két nagyobb részre tagolja, ám más belső korszakhatárokkal és jellemzéssel. Hozzá kell tennem ehhez azt is, hogy Szabó stílusjellemezésében szinte az önellentmondásosságig heterogén minősítések kerülnek egymás mellé:

- (i) Krúdy első művészi korszakát így írja le: „romantika és a biedermeier finomság, érzelmesség, Turgenyev, Puskin, Reviczky, Dickens hatása ... kritikai-realista ábrázolás ... naturalista-realista irányú tájékozódás, Bródy és mások hatása”. Nem kételkedve abban, hogy ez a sokszínűség megjelenik Krúdy pályájának az elején, mégis kétely fogalmazódhat meg bennünk a tekintetben, hogy szerepeltethetjük-e ezeket a stílusjegyeket mint egy korszak definitív jegyeit?
- (ii) Az indulás 1908 és 1911 közé eső időszaka Szabó (1970: 69–70 és 96) szerint „Mikszáth égőve alatt” áll, ám ezt még kiegészíti azzal, hogy ekkor is „három, sőt négyféle stílustörekvés keveredik műveiben”.

Bár igazat kell adnunk Szabónak abban, hogy még az egyes korszakok stílusvilága is sokszínű, mégis felvetődhet bennünk, hogy a stílusminősítéseknek ez a kavalkádjá megkérdőjelezi magának az efféle osztályozó minősítésnek a racionalitását.

Árnyaltabbnak és használhatóbbnak tűnik Czére Béla (1987: 26 és kk.) osztályozása; érdemes arra a finom megoldásra is figyelni, hogy Czére — ezzel a pontosabb leíráshoz közelítve —

következésként beépíti stílusjellemeibe azt a belátást, hogy egy-egy stílusirányzat hatása a Krúdy-életmű korszakaiban sohasem kizárólagos:

- (i) Az „első, 1897-ig terjedő pályaszakaszban a realista-naturalista tematikájú és hangvételi írások **dominálnak**: a magyar századvég városi-polgári irodalmának sodrában születtek ezek az írások” (a kiemelés tőlem; P. J.).
- (ii) 1897-től 1900-ig számítja Czére Krúdy turgenyevi ihletésű, második alkotó korszakát, ekkor „a romantikus hangűtés **egyre inkább háttérbe szorítja** a szürkébb írói materiával építkező naturalizmust [...], már **felsejlik** a későbbi Krúdy-novellák lényege: a lírai-zenei szerkesztés és az asszociációkban gazdag »gordonkázó« stílus” (a kiemelés tőlem; P. J.).
- (iii) Azzal a korábbi osztályozással vitatkozva, amely a századforduló évtől, tehát 1900-tól 1910-ig számítja Krúdy mikszáthos korszakát Czére szerint „1900 és 1906 közé kell szorítanunk ... a mikszáthos korszakot”.
- (iv) A középkori Felvidéken játszódó zsoldostörténeteket előtérbe helyezve önálló korszaknak tartja Czére az 1906 és 1910 közötti időszakot. Ennek a korszaknak a jellemző novellái egyfelől „a groteszk műfajának és hangűtésének késő középkori, barokkos tragikum-közelségét [és egyúttal] Krúdy prózájának merész modernségét”-t mutatják, ám van egy másik vonulata is a zsoldostörténeteknek, „melyekben a kísérteties elem tréfás borzongással válik a mesei színek és humoros adomák fénytöréseiben”.

Kemény Gábor (1991: 27–8) — a Czére-féléhez hasonlóan nem merev kategóriákkal felépített, hanem tendenciákat kiemelő, az átmeneteket hangsúlyozó — stílustörténeti jellemzése megint csak új rendszert ad:

- (i) 1900-ig az ún. almanach-széntimentalizmus stílusjegyei dominálnak,
- (ii) 1900 körül következik be változás, Krúdy ekkor a városi-polgári irodalom felé orientálódik, és a kritikai realizmus vagy legalábbis a naturalizmus látásmódját próbálgatja (pl. az *Aranybánya* című kétkötetes regényben).
- (iii) A századforduló első éveiben kezdődik a Mikszáth-hatás időszaka, és ez egy évtizeden át, tehát az első Szindbád-novellák megjelenéséig, 1911-ig meghatározza Krúdy stílusát.

A későbbi korszakok jellemzésében már jóval nagyobb az egység a szakirodalomban, így a nézetek szembesítését elhagyva, a szintetizálás feladatára vállalkozhatunk.

II. Első érett írói korszaka: 1911–1918 k.

Ebben az időszakban keletkezik a Szindbád ifjúsága, a Szindbád utazásai, A vörös postakocsi, az Őszi utazások vörös postakocsin. Mindenekelőtt az ebben a korszakban megjelent Szindbád-novellák reprezentálják ezt a korszakot, pontosabban ennek a korszaknak a legfőbb stílári jellemzőit (vö. Kemény 1991: 31 és kk., Kemény 1993: passim, Gáspári 1983: 75–78, Pethő 2002):

- a nyelvi képek gyakoriságát, sőt szövegszervező szerepét,
- a sajátos, mellérendelő mondatépítkezést,
- a különféle halmozások nagy számát (az utóbbi két jellemző véleményem szerint elsősorban szemantikai-pragmatikai szempontból, a szöveget egyszerre művelletnek és szerkezetnek tekintő megközelítésben magyarázható és magyarázandó).

Hadd idézzek a fenti sajátosságokra egy jellemző példát az 1915-ben keletkezett Tájékoztató című írásból:

„Mégis, mit szeretett Szindbád?

Szerette a nők lábát s a hófúvásos időjárást.

A vidéki tánciskolát és a kis vendégfogadót, ahol ismeretlenül üldögélt, és a fogadósnénak szöktetést ígért.

Az őszi liget vérfoltos faleveleit és az elhagyott szélmalmokat, ahol majd egyszer meggyilkolja

azt a nőt, kit legjobban szeretett. A melankolikus kocsiutat, hegyek között és a vándorcirkusztársaság lovarművésznőjének mosolyát, amelyet az elküldött virágcsokrokért kapott.

Szerette a harisnyát kötő idős asszonyok sírvirágszagú meséit régi szerelmeikről és a hazugságokat, amelyeket egy zárdanővendéknek mondhat el a vasúti kocsi folyosóján.

Szeretett felvidéki városokban sohasem látott, polgári ártatlanságú, sokgyermekes nőknek szerelmet vallani, hirtelen tovább utazni, és havas éjszaka, néptelen, zezugos utcán kis ablakokon bekandikálni, hogy vajon mi történik az éji mécses világítása mellett.

Szeretett kezeket, hajakat, női neveket, asszonyhangokat és simogatásokat. Szeretett alvó fiatal leányok álmából előjönni, és az álarcosbálon a tévedt nőt hercegasszony módjára körüludvarol-
ta, s a finomtalan kézhez verset mondott.

Mindent szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény — ha egyszer rózsaszínű trikóban játszhatott volna a magashan a trapézen! — ha orgonista lehetett volna a hercegi kastélyban —, ha gyóntatóatyja a jezsuiták templomában! Keresett nőorvos Pesten vagy a nőnevelőben fiatal tanár! Éjjeli lámpa a Sacré Coeurben vagy nagybetű az imádságban, amelyet a nők kedveseikért mondanak a ferencieknek. Ablaküveg, amelyen át csókot küldenek, szentképecske a párna alatt, selyemszalag a vállfűzőben és rejtegetett költő, akinek műveit fiatal nők titkos helyen olvassák” (Krúdy Gyula: Szindbád ifjúsága. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadása, Budapest, 1925. 10–11.).

III. Második nagy alkotói korszaka: 1918–1921

Ennek a korszaknak a jellegzetes műfaja a regény. Ezek stílusának a következők a fő jegyei: nagy terjedelmű mondatzólások halmazásaiban és motívumismétlésekben kibontakozó zeneiség, „ömlő szubjektív líraiság, a torlódó szólások hullámverése, a sejtelmes szimbolika” (Szauder 1964/1980: 116–8). A korszak stílusjellegét Czére (1987: 119 és kk.) a „látomásos-lírai” jelzővel határozza meg. Kemény Gábor (1991: 33 és kk.) találóan „lángoló stílusról” beszél, szerinte egyenesen a késő gótikus *style flamboyant* viharzó szenvedélyességét-szertelenségét idézik e korszak híres regényeinek, a Napraforgónak, az Asszonyságok díjának, az N. N. -nek és a Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban című regénytöredéknek a nyelvi formái.

E korszak stílusának bemutatására az Asszonyságok díja egyik hosszú, többoldalas bekezdéséből idézek. Érdemes arra is figyelni, hogy nemcsak a mondatépítkezés, hanem a *dance macabre* tematikus műfaji jegyeinek — legalábbis allúzióként történő — ismétlődése is alátámasztja azt, amit Kemény Gábor a késő gótikával való párhuzamról állít:

„....Olcsó esti órák Pesten! Vajúdik a hamuszemű gond, az ütődér lüktetésével ömlő szerelemfáltás, a megaláztatás kis házikóba, a magányba bújik, a harag, a gyűlölet párolog, mint nyers hús, a megbántás fogát szívja, és a bosszú hullákból piramisokat épít a képzelet vásznán. Míg a cédaság átlátszó szoknyában jár-ke, és térdeit vígan mutogatja. A Senki szigetére vágyakozók, a regénykönyvek szénaboglyás sűrűségében bűvők, a kamaszhangú diákok, félbolond kisasszonyok, megzavarodott, a kultúra pezsgőjétől és a gyilkos irodalomtól halálra mérgezett úriasszonyok, a színészekért és színésznőkért rajongó műveletlenek, a politikától és a korrupciótól megmértelyezett aljasok, embertelen húsbálványok, rosszul emésztő svindler vének, ifjú elvetemedettek, embertelenek, gyalázatosak, tolvajok és nagyképek — emberek: ott hullámozott az esti Pesten, ahol a hullaszállító fekete kocsi két fekélyes gebéjével elgörgött...” (In: Krúdy Gyula: Pesti nőrabló. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1978. 366–367).

IV. Az utolsó alkotói korszak: 1922–1933

A „lángoló stílus”-t egy higgadtabb, „tárgyasabb” (Bori 1978: 251 és kk.) stílusirány követi, ami aztán — például a Boldogult úrfikoromban című regényben vagy az ún. gyomornovellákban — egyenesen „a szinte már puritánnak mondható dísztelenség”-ig (Kemény 1991: 35) jut el. Az említett szövegekből fokozatosan kiszorulnak a korábbi művekre annyira jellemző nyelvi képek, a többszörösen összetett halmozásokkal felépülő mondatokat rövidebbek, egyszerűbb szerkezetűek váltják fel. Hadd hivatkozzam itt mint jól ismert jellemző példára az Utolsó szivar az Arabs szűr-kénél című novellára. A novella kezdetét idézem:

„Az ezredesnek aznap agyon kellett lőni egy embert a Kaszinó megbízatásából, miután a velszi herceg látogatásáról elnevezett Angol-szobában így döntöttek az urak.

A párbajt délután tartják meg a kaszárnnyában, annak az embernek, aki a Kaszinót megsértette, nem szabad élve eljönni a hely színéről. Az ezredes vállat vont. Jó, hát majd belelövök az újságíróba — mondta egykedvűen. De közben nagyon megéhezett. Éppcn csak annyi volt izgalma, amely a halálos párbaj napján elfogta. Fertelmes, soha nem érzett éhség vett rajta erőt” (In: Krúdy Gyula: Szökés az életből. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1975. 251).

*

A fenti összegzés több okból is vázlatos: és az okok között nem is a terjedelmi korlátot, hanem a még szükséges megalapozott rész kutatások hiányát említeném legfőbbként. Reméljük, a Krúdy-évforduló — 2003. október 21-én ünnepeljük Krúdy születésének 125 évfordulóját — újabb lendületet ad a Krúdy-stílus kutatásának is.

Irodalom

Bori Imre 1978. *Krúdy Gyula*. Forum Könyvkiadó. Újvidék.

Czine Mihály 1965. *Krúdy Gyula*. In: Sötér István (főszerk.): *A magyar irodalom története*. V. Akadémiai Kiadó. Budapest. 370–88.

Gáspári László 1983. *A századvégi novella lírizálódásáról*. NytudÉrt. 118. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Gedényi Mihály 1978. *Krúdy Gyula. Bibliográfia (1892–1976)*. Petőfi Irodalmi Múzeum. Budapest.

Kemény Gábor 1991. *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes, 7. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.

Kemény Gábor 1993. *Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról*. Balassi Kiadó. Budapest.

Márai Sándor 1933. *Krúdy Gyula. Az Újság*: május 13.

Perkátai László 1938. *Krúdy Gyula*. Délmagyarország. Szeged.

Pethő József 2002. *A halmozás alakzata. A halmozás fogalmának, típusainak és funkcióinak vizsgálata (Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötete alapján)*. PhD-értekezés. Kézirat.

Szabó Ede 1970. *Krúdy Gyula*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.

Szauder József 1964/1980. *Szindbád feltámadásától Szindbád megteréséig*. In: Szauder József: *Tavaszi és őszi utazások*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 95–123.